

Alicja Rokuszewska-Pawełek

Wywiad narracyjny jako źródło informacji

Media, Kultura, Społeczeństwo nr 1, 17-28

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alicja Rokuszevska-Pawełek

Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Uniwersytet Łódzki

apawelek@o2.pl

WYWIAD NARRACYJNY JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI

Socjologowie zainteresowani problematyką biograficzną, a także analizami zjawisk społecznych ujmowanymi w ich procesualnym przebiegu, dysponują od pewnego czasu względnie nową metodą zbierania i analizy danych, którą zaproponował i rozwinął niemiecki badacz Fritz Schütze i jego współpracownicy. Ta wpływowa propozycja stanowiąca zaplecze wielu prac empirycznych i wzbudzająca żywe zainteresowanie badaczy spoza obszaru socjologii wzbogaciła metody badań jakościowych w naukach społecznych. Ich renesans w socjologii związany jest z rozwojem orientacji interpretatywnej będącej w istotnym stopniu reakcją na pewne niedostatki dominującego aż do końca lat 60. XX wieku tzw. paradygmatu normatywnego. Tym, co łączy różne wersje orientacji interpretatywnej jest zainteresowanie osobą jako działającym podmiotem i interpretatorem społeczeństwa, założenie, że rzeczywistość społeczna jest budowana, konstruowana w toku działań aktora społecznego wyposażonego w jaźń, interpretującego zarówno środowisko, jak i samego siebie. Odchodzenie od rozpatrywania faktów społecznych jako czegoś danego, gotowego, na rzecz analizy samego procesu ich konstytuowania się oznacza potrzebę wnikania w subiektywną rzeczywistość członków społeczeństwa, badania ich rzeczywistych doświadczeń i sposobów definiowania przez nich sytuacji pozwalających na dokonanie wyboru określonej linii postępowania. Przekonanie, że aby zrozumieć świat społeczny należy uwzględnić świadomościową aktywność podmiotu, prowadzi do postulatu ujmowania rzeczywistości uwzględniającej perspektywę badanego. Wywiad narracyjny stanowi dogodnie narzędzie do socjologicznej analizy, nie tylko procesualnego charakteru przebiegu życia, ale także zjawisk społecznych, w które uwikłana jest biografia jednostki.

Zainteresowanie autobiograficznym wywiadem narracyjnym zbiegło się także ze wzrostem zainteresowania dla indywidualnych sposobów doświadczania wydarzeń historycznych i procesów makrospołecznych, a więc tym, co historycy, antropologowie

i sami socjologowie określają jako **historię oralną** (Thompson 1978). Miało to swój związek z procesami społecznymi, zachodzącymi od końca lat 60. XX wieku w społeczeństwach zachodnich, niepokojami studenckimi, strajkami robotników, ruchami emancypacyjnymi różnego typu mniejszości, ruchami młodzieżowymi i feminizmem, a także zwiększonym zainteresowaniem zinstytucjonalizowaną przemocą. Zmianom tym towarzyszyły postulaty, które pojawiły się równocześnie w socjologii, antropologii, psychologii humanistycznej i historii, oddania głosu grupom dotychczas milczącym, marginalizowanym i represjonowanym. Nastąpił jednocześnie wzrost zainteresowania dla przeszłości i pamięci społecznej, znajdujący swój wyraz w rozmaitych formach, takich jak: odkrywanie białych plam, kult korzeni albo debaty rozrachunkowe (Nora 2002).

Po stronie literackiej i dziennikarskiej zbliżone zainteresowania zaowocowały pojawieniem się tzw. **wywiadu-rzeki**, czy też **pamiętnika mówionego**, co w modelowej formie zrealizowali Aleksander Wat i Czesław Miłosz (1990) w *Moim wieku*. Wydaje się, że patrząc na wywiad narracyjny z dziennikarskiego punktu widzenia, łączy on to, co według typologii Hansa Joachima Netzera określane jest jako typ wywiadu *zur Sache* (a więc dotyczącego tylko faktów informacyjnych) oraz typu *zur Person* (prezentującego osobowość i przekonania rozmówcy). Jego założenia zbieżne są także z sugestią cytowanego autora, iż

[...] w wywiadzie dziennikarz powinien tylko pobudzać, pomagać w kontynuowaniu wypowiedzi przez rozmówcę – sam zaś musi pozostać niewidoczny (Bauer 2000: 190).

Wywiad narracyjny

Wywiad narracyjny (Schütze 1977, 1983, 1984, 1987; Hermanns 1987) zasadniczo różni się od tradycyjnego narzędzia badawczego określanego tym terminem w naukach społecznych.

Technika ta uwzględnia metodologiczne założenia socjologii interpretatywnej, które Ch. Hoffman-Riem (1980: 343–351; por. Prawda 1989: 88) określa jako **zasadę otwartości** i **zasadę komunikacji**. **Zasada otwartości** odnosi się do postulatu, aby nie dokonywać wstępnej teoretycznej strukturalizacji przedmiotu badań przy pomocy szczegółowych hipotez, lecz konkretyzować przedmiot badań i wiążące się z nim problemy teoretyczne w toku gromadzenia danych z uwzględnieniem hierarchii istotności badanych. **Zasada komunikacji** postuluje taki sposób komunikacji z badanym, który w możliwie najmniejszym stopniu narusza jego własne reguły komunikacyjne, co wiąże się z zainteresowaniem danymi empirycznymi odnoszącymi się bezpośrednio do procesów nadawania znaczeń.

Tematem wywiadu narracyjnego mogą być wyłącznie wydarzenia doświadczane przez samego narratora i takie, które mogą być opowiedziane w formie narracji. Przedmiotem większości wywiadów narracyjnych są historie życia badanych lub przynajmniej pewne aspekty tych historii, np.: historie życia zawodowego, przebieg życia jednostki w obrębie instytucji, uczestnictwo jednostki w pewnych zdarzeniach, jej udział w określonych

procesach zmian zachodzących w zbiorowościach. W odróżnieniu od klasycznej formuły wywiadu socjologicznego opartej na uzyskiwaniu odpowiedzi na zestawy wcześniej przygotowanych pytań dotyczących badanego problemu, wywiad narracyjny polega na stymulacji opowiadania autobiograficznego¹. Celem wywiadu jest zdobycie danych umożliwiających rekonstrukcję czasowego porządku oraz sekwencji zdarzeń składających się na poszczególne etapy biografii. Materiał powinien stanowić możliwie pełny zapis uczestnictwa w łańcuchu zdarzeń oraz być rejestracją procesu gromadzenia doświadczeń przez narratora. Sprawą kluczową jest to, by wypowiedź badanego miała charakter narracyjny i by nie stanowiła głównie prezentacji ocen, poglądów i opinii. Jakościowej ocenie materiału empirycznego służą następujące kryteria narracyjności:

1. **poziom indeksalności** – systematyczna tendencja do stałego używania wyrażeń indeksalnych (okazjonalnych), czyli wyrażeń odnoszących się do konkretnej sytuacji i zrozumiałych w jej kontekście;
2. **przedstawianie uszczegółowionych fragmentów zdarzeń biograficznych** – chodzi tu o przedstawianie wydarzeń poprzez odtworzenie, imitację wypowiedzi osób, prezentację rozmów w mowie niezależnej, używanie czasu teraźniejszego w uszczegółowionych partiach wypowiedzi odnoszących się do przeszłości²;
3. **połączenie opowiadanych epizodów w całość** – wywiad narracyjny nie może ograniczać się do prezentacji luźnych epizodów czy anegdot biograficznych z życia narratora; opowiadana historia musi mieć początek w określonym momencie czasowym, musi obejmować przebieg wydarzeń i powiązania między nimi, a także zakończenie, **kode**, zawierającą zazwyczaj podsumowanie i ocenę tego, co się zdarzyło (Schütze 1975: 13–14; 1987; Hermanns 1987: 55). Jego efektem jest swobodna, bliska naturalnym sytuacjom komunikacyjnym narracja autobiograficzna, zarejestrowana na taśmie magnetofonowej – następnie dokładnie spisana i systematycznie opracowywana w toku formalnej analizy strukturalnej i analizy socjologicznej.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że opowiadanie o przeżytych doświadczeniach jest formą komunikacji znaną każdemu uczestnikowi życia codziennego. Niezależnie od różnicy pomiędzy opowiadaniem w ramach wywiadu narracyjnego i w sytuacjach codziennych, przywołują one ten sam rodzaj kompetencji komunikacyjnej, którą posiada każdy, a także kompetencji przedmiotowej, każdy bowiem czuje się ekspertem, jeśli chodzi o własne życie.

Wywiad narracyjny składa się z części zasadniczej i dodatkowej; systematycznej prezentacji poszczególnych faz składających się na te części dokonał H. Hermanns (1987). W tym miejscu ograniczę się do krótkiego ich przedstawienia wraz z dodatkowymi wyjaśnieniami i komentarzem.

Zasadniczą część wywiadu stanowi improwizowana historia opowiadana przez narratora w sposób spontaniczny, to znaczy wcześniej nieprzygotowany. Wiele zależy tu

¹ Za prototyp tego typu wywiadu należałoby uznać wywiady Schatzmana i Straussa (1955) na temat doświadczenia uczestnictwa w katastrofie naturalnej.

² W teorii narracji ta forma opowiadania konkretyzująca zdarzenia i prezentująca je jako dziejące się w czasie teraźniejszym nosi nazwę **opowiadania unaczyniającego** (zob. Sławiński 1994: 161).

od fazy stymulowania narracji, w której prowadzący wywiad, poza ogólnym wyjaśnieniem celu badania, powinien również wyjaśnić badanemu: po pierwsze, że nie jest to klasyczny wywiad polegający na zadawaniu pytań, po drugie, że badany interesuje go osobiście, nie zaś jako reprezentant określonej kategorii społecznej i że interesują go jego osobiste doświadczenia, nie zaś jakieś ogólne prawidłowości właściwe tej kategorii osób. Właściwa stymulacja jest produktywna, jeśli zachęca do opowiedzenia historii, zdania relacji z przebiegu zdarzeń i z własnych doświadczeń. Będzie ona natomiast całkowicie nieproduktywna, jeśli rozpocznie się od pytania o motyw, uogólnienia, opinie czy argumentacje. W najlepszym razie otrzymamy tu wyjaśnienia i „teorie” na temat przebiegu indywidualnych i społecznych zmian. Stąd pytanie wstępne powinno być dostatecznie ogólne i nie kierować uwagi badanego na określony problem, lecz na aspekt czasowy, następstwo zdarzeń i przeżyć. Relacja narratora w tej zasadniczej części wywiadu powinna być zorganizowana zgodnie z zasadą chronologii.

W tej fazie wywiadu badany opowiada swoją historię bez żadnych interwencji ze strony badacza. Prowadzący wywiad powstrzymuje się od pytań, dbając jedynie o podtrzymanie narracji i okazywanie zainteresowania tym, czego słucha. W praktyce ta prosta dyrektywa przysparza niedoświadczonym badaczom wiele trudności i jest najczęstszym powodem komplikacji, jakie pojawiają się w toku wywiadu. Badany bowiem często robi w swojej wypowiedzi przerwy – czasem nawet długie – i prowadzący wywiad traktuje je jako powód do interwencji, „pomagania” rozmówcy, tak, jak dzieje się to w trakcie konwersacji. Wystarczy jednak przeprowadzić kilka wywiadów, stosując się do tej dyrektywy, aby się przekonać, że dla narratora takie przerwy w wypowiedzi są (wyjąwszy sytuacje relacjonowania doświadczeń traumatycznych) czymś zupełnie naturalnym, ponieważ w tym czasie zazwyczaj intensywnie myśli, organizuje swoją wypowiedź lub zastanawia się. Dlatego ważne jest, by prowadzący wywiad nie okazywał zakłopotania czy zniecierpliwienia, by było jasne, że pojawiające się przerwy także przez niego traktowane są w sposób naturalny. W tej fazie wywiadu od prowadzącego oczekuje się nie tylko powstrzymywania się od zbędnych interwencji zaburzających tok opowiadania i grożących porzuceniem przez narratora dotychczasowego toku opowieści, ale także uważnego słuchania i analizowania na bieżąco rozwijającej się narracji, co jest niezbędne dla właściwego przeprowadzenia dodatkowej części wywiadu.

Pomimo iż badany ma pełną swobodę co do sposobu zorganizowania swojej wypowiedzi i jej treści, to jednocześnie improwizowana narracja biograficzna podlega pewnym przymusom; te właśnie konieczności zapobiegają tendencji do tworzenia fikcji, przedstawianiu na luźnych epizodach i gubieniu się w nich. Rekapitulacja doświadczeń w obecności partnera interakcji odbywa się zgodnie z pewnymi regułami, których istnienie jest warunkiem ich przekazywalności. W. Kallmeyer i F. Schütze (1977: 188; por. Hermanns 1987: 47–48) wskazują na trzy takie przymusy działające w toku narracji: **przymus kondensacji**, **przymus wchodzenia w szczegóły**, **przymus zamykania form**.

Opowiadanie jest aktywnością wytwarzającą, ze względu na swe uwikłanie w proces komunikacji, własne ograniczenia. Wbrew częstemu przekonaniu, historie nie mogą być opowiadane w sposób całkowicie arbitralny, ponieważ istnieją wzajemne zobowiązania intencjonalne i komunikacyjne pomiędzy opowiadającym i słuchającym.

Należy także dodać, że łamanie bądź obchodzenie reguł narracyjnych jest poddawane analizie, ponieważ zazwyczaj tego rodzaju zakłócenia wskazują na istnienie określonych problemów biograficznych. Co więcej, reguły narracyjne gwarantują określony porządek strukturalny tekstu narracyjnego: porządkowi chronologicznemu zdarzeń odpowiada porządek chronologiczny przedstawień narracyjnych, pomijając możliwość obecności dygresji, powtórzeń, itd. (Labov, Waletzky 1967). Jednocześnie narrator, rekonstruując przebieg zdarzeń, w które był uwikłany, równolegle odtwarza związane z nimi przeżycia. W toku analizy te dwa porządki są ze sobą porównywane w celu ustalenia zgodności bądź rozbieżności pomiędzy nimi. Rozbieżności te mogą ujawniać „falszywą świadomość” narratora, jego iluzje, samooszustwa i samousprawiedliwienia. Narrator może także podejmować próby kamuflażu, tuszowania lub omijania pewnych wątków, co również odzwierciedla się w narracji poprzez pojawianie się luk, zwłokę, nagłą zmianę perspektywy opowiadania czy też zmianę schematu komunikacyjnego (np. gwałtowne przejście od narracji do argumentacji).

Wewnętrzna dynamika narracji wynika z faktu, że przedmiotem wywiadu jest procesualny charakter zjawisk. Z jednej strony, rekonstrukcja zdarzeń dokonywana jest przez narratora poprzez prezentację powiązań między nimi; wiążąc wydarzenia na sposób intencjonalno-motywacyjny, przyczynowy czy też w oparciu o przypadek, narrator jednocześnie ukazuje dominujący typ relacji pomiędzy nim i rozwojem historii jego życia. Z drugiej strony, retrospekcji towarzyszy bieżąca refleksja narratora, który komentuje i ocenia przeszłe wydarzenia ze swego dzisiejszego punktu widzenia. Narrator nieustannie pracuje interpretacyjnie nad swoją biografiją, starając się wyjaśnić, co doprowadziło do określonych sytuacji i stanów i podejmując – często w sposób otwarty – wysiłek uzgodnienia perspektywy przeszłej i aktualnej. W ten sposób narracja dokumentuje „społeczny proces rozwoju i przemiany tożsamości biograficznej” (Schütze 1983: 286).

Powrót do pytań ze strony badacza następuje w części dodatkowej wywiadu. Może się ona rozpocząć z chwilą, gdy badany definitywnie zakończy narrację. W fazie pierwszej pytania dotyczą porządku chronologicznego i mają zachęcać do dodatkowej narracji; prosi się badanego o dodatkowe informacje, rozwinięcie i uzupełnienie pewnych fragmentów opowiadania, a także o wyświetlenie niejasnych punktów relacji, w szczególności zaś tych, które stwarzają wrażenie mało prawdopodobnych. Chodzi tu zarówno o niezgodności czasu i miejsc, łamanie reguł narracji (np. niezamykanie form), pozostawianie luk między zdarzeniami, jak i rozbieżności pomiędzy sposobem prezentacji i jej treścią. O jakości materiału w tej fazie wywiadu decyduje umiejętność dokonywania na bieżąco wstępnej analizy wypowiedzi przez prowadzącego wywiad, a także odkrywania przez niego tych miejsc w narracji, które utraciły prawdopodobieństwo czy wiarygodność.

Po wyczerpaniu narracyjnych możliwości badanego rozpoczyna się druga faza części dodatkowej wywiadu, która obejmuje pytania „teoretyczne”, prośby o komentarze, oceny i opinie na temat zrelacjonowanych zdarzeń i procesów, a także na wszystkie tematy interesujące badacza z teoretycznego punktu widzenia. Badany występuje tu jako teoretyk własnego życia, a także jako osoba dysponująca wiedzą i opiniami na temat różnych aspektów życia społecznego. Powraca się tu do klasycznej formuły wywiadu z przygotowaną wcześniej listą pytań lub też dyspozycji.

Wywiad narracyjny – zarówno, gdy chodzi o jego część zasadniczą, jak i o jej zestawienie z częścią dodatkową – zawiera wewnętrzne możliwości różnicowania pomiędzy partiami narracyjnymi, które dają informacje o orientacjach ważnych dla działania, a fragmentami „ideologicznymi” dającymi informacje o ideach i opiniach, które są znaczące dla tego, co ludzie myślą, ale niekoniecznie dla tego, co robią.

Socjologiczne wykorzystanie materiału empirycznego

W źródłowej koncepcji F. Schützego narracja traktowana jest przede wszystkim jako materiał pozwalający na rekonstrukcję wzoru indywidualnych przeżyć biograficznych i odkrycie podstawowych **struktur procesowych** doświadczenia biograficznego, odpowiadających podstawowym odmianom stosunku narratora do istotnych faz jego życia. Jednocześnie przynosi ona informacje na temat sił działających w obrębie tych faz, kierujących nimi, a także o przejściach prowadzących od jednej fazy do innej, czyli na temat **punktów zwrotnych** w biografii, mających kluczowe znaczenie w procesach transformacji tożsamości, zarówno jednostkowych, jak i kolektywnych. Umożliwia także rekonstrukcję **światów społecznych** badanych (Strauss 1978) i wgląd w funkcjonowanie systemów i instytucji społecznych, w których żyją i działają.

Podstawowymi kategoriami używanymi przez autora (Schütze 1981, 1986; zob. także Prawda 1989) dla opisu fazowej organizacji doświadczenia, wywiedzionymi empirycznie, są **struktury procesowe biografii**. F. Schütze wskazuje, iż na indywidualną historię życia składa się sekwencja określonych **struktur procesowych**, które pojawiają się w każdej biografii, choć w różnych powiązaniach i niekoniecznie wszystkie. Z jednej strony, ustalenie możliwych kombinacji tych struktur w obrębie indywidualnych biografii pozwala na charakterystykę typów przebiegu życia i porównywanie jednostkowych losów. Z drugiej strony, zrekonstruowane w sposób sekwencyjny procesy biograficzne odzwierciedlają sekwencyjny charakter procesu społecznego, w który uwikłana jest jednostka. W pierwszym przypadku chodzi o **badanie fenomenu przebiegu życia ludzkiego**, w drugim o **badanie procesualnego charakteru zjawisk społecznych** przez pryzmat biografii (Schütze 1981: 131–132).

Na podstawie oddolnej analizy wywiadów narracyjnych F. Schütze wyróżnił cztery podstawowe **struktury procesowe** biografii. Odpowiadają one podstawowym odmianom stosunku narratora do istotnych faz jego życia oraz dominującym w obrębie tych faz odmiennym formom aktywności konstytuujących jego działania społeczne. Szczególnie istotne przy określaniu charakteru sekwencji biograficznych w oparciu o odmienny sposób ujmowania przez badanego jego działań i doświadczeń jest rozróżnienie pomiędzy działaniami intencjonalnymi i działaniami uwarunkowanymi i sterowanymi zewnątrz (Schütze 1981: 92–94; por. Prawda 1989). Poprzez to rozróżnienie akcentuje się fakt, iż obok procesów biograficznych, u których podstaw leży **zasada intencjonalnego działania** istnieją procesy, w których uwarunkowania zewnętrzne (także te, które pojawiać się mogą na skutek działań samej jednostki) odbierają jednostce możliwość kierowania przebiegiem własnego życia, zasadą dominującą staje się **doznawanie, znoszenie**. Intencjonalne działanie, z jednej strony,

i doznawanie – z drugiej, wyznaczają przestrzeń dla najistotniejszych rozstrzygnięć biograficznych, a także przestrzeń możliwych oddziaływań pomiędzy poziomem subiektywnym i obiektywnym.

Wyróżnione struktury procesowe biografii to:

1. **Biograficzne plany działania**, które odpowiadają zasadzie intencjonalnego perspektywicznego planowania przebiegu własnego życia oraz udanym bądź nieudanym próbom realizacji planów jednostki. Mamy tu do czynienia z sytuacją, gdy jednostka podejmuje działania na rzecz realizacji zamierzenia, które sama powzięła i którego cel związany jest bezpośrednio z jej osobą.
2. **Wzorce instytucjonalne przebiegu życia** lub **instytucjonalne wzorce normatywne**, które odpowiadają zasadzie orientowania się jednostki na normatywne oczekiwania instytucjonalne oraz podleganie kontroli z ich strony. Chodzi o takie sekwencje biograficzne, w których jednostka nastawiona jest na realizację oczekiwań, celów i reguł działania instytucji, np.: wynikających z norm wiekowych, z uczestnictwa w życiu rodzinnym, zawodowym, we wszelkiego typu instytucjach, nie tylko formalnych.
3. **Trajektorie** odpowiadające zasadzie bycia ogarniętym przez zewnętrzne, niezależne od woli jednostki i pozostające poza jej kontrolą okoliczności i zdarzenia. Te właśnie ciągi zdarzeń biograficznych zdeterminowane zewnętrznie odpowiadają zasadzie **doznawania (znoszenia)**. Chodzi tu o takie sytuacje biograficzne, w których jednostka znajduje się w nowej sytuacji, pod przemożnym wpływem sił zewnętrznych, niezależnych od jej intencji i powodujących progresywne kurczenie się możliwości jej swobodnego działania (np.: nagła, ciężka choroba, śmierć bliskiej osoby, wojna); procesowi temu towarzyszy cierpienie.
4. **Przemiany (metamorfozy) biograficzne** odpowiadają procesom radykalnej, pozytywnej zmiany przebiegu życia, związanej z napotkaniem przez jednostkę nieprzewidywanych, nowych i wzbogacających możliwości życiowych, co prowadzi do przemiany tożsamościowej.

Tak więc, struktury procesowe z jednej strony akcentują fakt, że część biografii może toczyć się w planie intencjonalnym, część zaś w sposób zdeterminowany; z drugiej zaś strony, że w biografii są sekwencje, które charakteryzują się pewnym łańcem biograficznym narzuconym przez biograficzne plany działania i wzorce instytucjonalne oraz takie, które wiążą się z pewnym rodzajem chaosu, bezładu (trajektoria z jej nieprzewidywalnością i utratą kontroli) czy też takie, które wiążą się z niespodzianką.

Wyróżnionym czterem podstawowym rodzajom doświadczeń biograficznych na poziomie procesów kolektywnych odpowiadają cztery odmienne zasady organizacji działań społecznych (Schütze 1989, 1997):

1. indywidualnej trajektorii biograficznej opowiada w planie kolektywnym zasada podlegania przez grupę uwarunkowaniom zewnętrznym, na które zbiorowość nie ma wpływu i które wiążą się z cierpieniem, czyli **trajektoria kolektywna** (np. powódź);
2. biograficznemu schematowi działania odpowiada zasada kolektywnego autonomicznego projektowania zbiorowych działań społecznych, czyli **kolektywny plan działania** (np. przygotowanie i wywołanie powstania);

- indywidualnej przemianie odpowiada w planie kolektywnym sytuacja, gdy grupa lub całe społeczeństwo staje nagle wobec nowych możliwości organizacji życia zbiorowego, czyli **kolektywna przemiana** (np. przemiana ustrojowa otwierająca nowe, twórcze możliwości); (4) instytucjonalnemu wzorcowi normatywnemu odpowiada zasada spełniania przez grupę normatywnych oczekiwań wynikających z jej położenia społecznego, czyli **kolektywny wzorzec instytucjonalny** (np. pełnienie misji społecznej przez określoną grupę).

Procedura analityczna i główne kierunki badań

Zaletą proponowanej koncepcji badawczej jest możliwość jej modyfikacji, a także jej częściowego wykorzystywania, np. poprzez posługiwanie się tylko wywiadem narracyjnym bez konieczności jego opracowywania zgodnie z zalecaną i stosowaną przez badaczy biografii procedurą analityczną. Stanowi to zasadniczy powód szerszego zainteresowania tą techniką, wykraczającego poza socjologię. Ten typ wywiadu wykorzystywany jest w historii, antropologii, pedagogice, ma także swój odpowiednik w formie dziennikarskiego **wywiadu-rzeki**.

Standardowa procedura stosowana w większości badań socjologicznych (Schütze 1983, 1986, 1987) stanowi oryginalne zastosowanie programu badawczego jakościowej analizy B. Glasera i A. Straussa (1967) przystosowanego do swoistego charakteru danych³. Obejmuje sześć zasadniczych etapów, z których trzy pierwsze – **formalna analiza komunikacyjnego schematu tekstu wywiadu, strukturalny opis narracji i analityczne abstrahowanie** – odnoszą się do analizy pojedynczych przypadków, pozostałe zaś – **porównanie kontrastowe, budowanie modelu teoretycznego i jego respecyfikacja** – wprowadzają analizę porównawczą.

W rezultacie analizy odnoszącej się do indywidualnego przypadku następuje całościowa rekonstrukcja ogólnej organizacji biografii, czyli **profilu biograficznego** i sporządzony zostaje **portret biograficzny badanego**. W efekcie badacz zajmuje się biograficznymi i społecznymi treściami odsłanianymi przez narrację: zróżnicowaniem „historycznych” faz kursu życiowego i ich związkami z procesami społecznymi, a także **światami społecznymi**, w których przebiegały. Systematyczna analiza tych procesów prowadzona jest z jednej strony przy użyciu języka narratora, z uwzględnieniem kategorii przez niego stosowanych, z drugiej zaś strony, przy użyciu kategorii socjologicznych, które umożliwiają interbiograficzną interpretację i uogólnione wyjaśnienie tych procesów. Stworzenie takiego indywidualnego portretu może być w pewnych

³ Bezpośrednią inspirację stanowi strategia **teorii ugruntowanej**, czyli teorii indukcyjnie wywodzonej z badań, tj. odkrywanej i rozwijanej w toku zbierania i analizy danych empirycznych związanych z konkretną przedmiotową dziedziną rzeczywistości/badań (**teoria substancjalna**), następnie zaś sprawdzanej, respecyfikowanej i uogólnianej w kierunku **teorii formalnej**. Ścisłe powiązana z tradycją szkoły chicagowskiej strategia ta zakłada „generowanie prawomocnych uogólnień teoretycznych w toku i na podstawie badania empirycznego. Tym samym metoda ta przeciwstawia się budowaniu teorii niezależnie od badania empirycznego lub na potrzeby empirycznego testowania teorii. Podejście to dopuszcza wykorzystanie wszelkich materiałów (w tym także danych statystycznych), stosowane jest jednak przede wszystkim w ramach analizy jakościowej i polega na opracowaniu notatek z obserwacji uczestniczącej, wywiadów, zapisów interakcji oraz materiałów biograficznych” (Czyżewski 1998: 26).

przypadkach samodzielnym celem badawczym, jak np. wtedy, gdy zajmujemy się biografią zasadnie uznaną za typową z jakiegoś punktu widzenia, lub przeciwnie – biografią z jakiegoś powodu wyjątkową, unikalną. W przypadku rozwiniętej procedury analitycznej stosowanej w badaniu porównawczym, przygotowanie kilku pierwszych całościowych portretów poprzedza etap porównania kontrastowego. Drobiazgową analizę kilku pierwszych przypadków pozwala sprecyzować problem badawczy poprzez empiryczne oświetlenie możliwych wariantów i złożoności procesów socjobiograficznych, wyłonić podstawowe kategorie analityczne, a także ustalić wstępne wymiary dalszej analizy w badanym polu tematycznym. Etap końcowy to **budowanie modelu teoretycznego** badanego zjawiska lub kilku modeli wyjaśniających jego przebieg. Model ten oświetla możliwe relacje i wzajemne związki procesów socjobiograficznych, zmierzając do wyjaśnienia, w jaki sposób przebieg i charakter określonego zjawiska czy procesu społecznego uzależnione są od czynników biograficznych lub/i w jaki sposób procesy biograficzne i ich fazy wyznaczane są przez przebieg określonych procesów społecznych.

Proponowana metoda pozostaje formułą otwartą, nastawioną na możliwe modyfikacje i uzupełnienia. Podkreślić w tym miejscu należy, iż nie wszyscy badacze wykorzystujący technikę wywiadu narracyjnego jednocześnie stosują zarazem powyższą procedurę analizy tekstu. Z drugiej strony, istnieje także możliwość wykorzystywania powyższego sposobu opracowywania materiałów nie tylko w odniesieniu do wywiadów narracyjnych, ale także – po pewnej modyfikacji – do autobiografii pisanych⁴.

W ostatnich trzech dekadach zarysowały się główne pola tematyczne, wokół których ogniskują się socjologiczne zainteresowania badaczy biografii. Z jednej strony, kontynuowane są zainteresowania właściwe klasycznym badaniom biograficznym, związane z problematyką **transformacji społecznej** i **społecznej ruchliwości**, badaniami **społecznej marginalizacji** i **dewiacji społecznej**, badaniami nad **migracją, pracą** i **rodziną**. Z drugiej, pojawiają się także nowe obszary tematyczne: **młodzież, kobiety, edukacja, światy społeczne** i **środowiska społeczne, ruchy społeczne**, wreszcie badanie **strukturalnych procesów biograficznych, punktów zwrotnych** w biografii i **transformacji tożsamości**, indywidualnych i zbiorowych, oraz **formowania się ustabilizowanego nastawienia wobec własnego życia** (Riemann, Schütze 1987; Rammstedt 1995; Runyan 1992).

Niewątpliwą zaletą metody zaprojektowanej przez F. Schützego jest możliwość dokonywania w oparciu o zebrane materiały rekonstrukcji procesualnego charakteru rzeczywistości społecznej. Mamy tu do czynienia z bezpośrednim nawiązaniem do tradycji badań interakcjonistycznych szkoły chicagowskiej, z jej zainteresowaniem dla procesów społecznych w postaci badania **historii naturalnej** różnorodnych zjawisk społecznych, tj. badania nastawionego na rekonstrukcję procesu obejmującego poja-

⁴ Przykładem tego rodzaju pracy może być analiza pisanej autobiografii R. Hössa (Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek 1989–1990), w której wykorzystano, w zmodyfikowanym kształcie, opracowane przez F. Schützego kategorie analityczne, a także zalecaną przez niego sekwencję etapów postępowania analitycznego w celu odmiennym od tego, jaki zaprojektował dla swojej metody jej autor. Przedmiotem zainteresowania autorów były tu bowiem sposoby ujmowania własnych doświadczeń biograficznych (analizowane m.in. w oparciu o przesłanki etnometodologii i analizy konwersacyjnej), nie zaś rzeczywisty przebieg biografii R. Hössa.

wienie się zjawiska, jego przebieg i rozwój, aż do jego zaniku. Jak zauważa M. Czyżewski:

Zdaniem Schützego, nowoczesna, socjolingwistyczna analiza jakościowa jest szczególnie predystynowana do badania procesualnych aspektów zjawisk społecznych, w odróżnieniu od analizy ilościowej, nadającej się najlepiej do badania dystrybucji cech lub ewentualnie do badania zmian dystrybucji cech w czasie (Czyżewski 1996: 50).

W ślad za tradycją chicagowską w badaniach biograficznych, analizie poddawane są:

1. **makroprocesy** – obejmujące procesy, jakie zachodzą w wielkich zbiorowościach (np. masowa emigracja);
2. **procesy biograficzne** – obejmujące całość życia, istotne jego aspekty (np. karierę zawodową) lub znaczące fazy biografii (np. starość);
3. **procesy interakcyjne** (np. epizody interakcyjne, jak rozmowa czy spotkanie oraz kompleksy działań).

Metoda biograficzna dostarcza cennego materiału socjologicznego dającego wgląd we wszystkie trzy wymiary procesualnego charakteru zjawisk społecznych.

Na koniec krótki komentarz na temat komunikacyjnego statusu wywiadu narracyjnego. Pojawia się tu kwestia sztuczności lub naturalności sytuacji aranżowanej przez badacza posługującego się tą techniką, kwestia istotna z punktu widzenia postulatów metodologicznych badań jakościowych. Z całą pewnością wywiad narracyjny nie jest imitacją rozmowy potocznej, zawieszeniu ulegają tu reguły konwersacyjne, system **kolejkowy**, zasada wzajemnych uzgodnień i negocjacji między partnerami. W tym sensie sytuacja wywiadu narracyjnego jest jak najbardziej sztuczna. Nie wydaje się jednak, by uzasadnione było redukcjonowanie komunikowania potocznego do konwersacji i czynienie z niej normy naturalności. Sytuacja narracyjna – opowiadanie z jednej strony i słuchanie z drugiej – jest równie naturalną formą potocznej komunikacji. Pojawia się w tym miejscu istotna i bardzo interesująca – z antropologicznego, socjologicznego i historycznego punktu widzenia – kwestia, na ile ta forma komunikacji jest we współczesnym świecie ciągle żywa. Inaczej mówiąc, chodzi o to, czy chcemy i potrafimy opowiadać, a także czy chcemy i potrafimy jeszcze słuchać, jak opowiadają inni ludzie. Zarzut sztuczności stanowi taką właśnie cząstkową sugestię archaiczności, niezwykłości lub marginalności tej formy komunikacji w życiu potocznym. Z kolei doświadczenia badawcze związane ze zbieraniem tego rodzaju materiałów, jak i niesłabnące zainteresowanie publiczności różnego rodzaju dokumentami autobiograficznymi i biograficznymi stanowią argument na rzecz żywotności tej formy.

Bibliografia

- Bauer Z. (2000), *Wywiad prasowy. Gatunek i metoda*, [w:] Bauer Z., Chudziński E. (red.), *Dziennikarstwo i świat mediów*, wyd. II zm. i rozszerz., Universitas, Kraków, s. 186–196.
- Chanfrault-Duchet M. (1995), *Biographical research in former West Germany*, „Current Sociology. Biographical Research”, Sage Publication, London, vol. 43, nr 2/3, s. 209–219.

- Czyżewski M. (1996), *Generalne kierunki opracowania, wymiary analityczne*, [w:] Czyżewski M., Piotrowski A., Rokuszewska-Pawełek A. (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 45–53.
- Czyżewski M. (1998), *Analiza jakościowa*, [w:] Kwaśniewicz W. i in. (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 24–28.
- Czyżewski M., Rokuszewska-Pawełek A. (1989–1990), *Analiza autobiografii R. Hössa*, „Kultura i Społeczeństwo”, cz. 1, nr 2/1989, s. 35–65; cz. 2, nr 3–4/1989, s. 163–181; cz. 3, nr 1/1990, s. 119–135.
- Glaser B.G., Strauss A.L. (1967), *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine Publishing Com., Chicago.
- Hermanns H. (1987), *Narrative interview: A new tool for sociological field research*, „Folia Sociologica”, nr 13, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 43–56.
- Hoffman-Riem Ch. (1980), *Die Sozialforschung einer interpretativen Soziologie*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie”, nr 2, s. 339–372.
- Kallmeyer W., Schütze F. (1977), *Zur Konstitution Kommunikationsschemata der Sachverhaltsdarstellung. Exemplifiziert am Beispiel von Erzählungen und Beschreibungen*, [w:] Wegner D. (red.), *Gesprächsanalysen*, Buske, Hamburg, s. 159–274.
- Kohli M. (1986), *Biographical research in the German language area*, [w:] Dulczewski Z. (red.), *A Commemorative Book in Honour of F. Znaniecki on the Centenary of His Birth*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 91–110.
- Labov W., Waletzky J. (1967), *Narrative analysis: Oral versions of personal experience*, [w:] Helm J. (red.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*, University of Washington Press, Seattle, s. 12–44.
- Nora P. (2002), *Epoka upamiętniania* (rozmowę prowadzi Jacek Żakowski), [w:] Żakowski J., *Rewanż pamięci*, Sic, Warszawa, s. 59–69.
- Prawda M. (1989), *Biograficzne odtwarzanie rzeczywistości*, „Studia Socjologiczne”, nr 4, s. 81–98.
- Rammstedt A. (1995), *Biographical research in Italy*, „Current Sociology”, Sage Publication, London, vol. 43, 2/3, s. 179–208.
- Riemann G., Schütze F. (1987), *Some notes on a student research workshop on biography analysis, interaction analysis and analysis of social world*, „Biography and Society Newsletter”, nr 8, s. 54–70.
- Runyan W. (1992), *Historie życia a psychobiografia. Badania teorii i metody*, PWN, Warszawa.
- Schatzmann L., Strauss A.L. (1955), *Social class and modes of communication*, „American Journal of Sociology”, vol. 60, s. 329–338.
- Schütze F. (1975), *On the Useability of Narrative Interviews in Sociological Field Research – as Illustrated by an Example of Research in Community Power Structure* (maszynopis niepublikowany), Bielefeld.
- Schütze F. (1977), *Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien dargestellt an einem Projekt zur Erforschung kommunalen Machtstrukturen*, [w:] *Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien*, Universität Bielefeld, der Fakultät für Soziologie der Universität, Bielefeld, nr 1, s. 1–62.
- Schütze F. (1981), *Prozessstrukturen des Lebensablaufs*, [w:] Mathes J. (red.), *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Verlag der Nürnberger Forschungsvereinigung, Nürnberg, s. 67–156.

- Schütze F. (1983), *Biographieforschung und narratives Interview*, „Neue Praxis”, vol. 3, s. 283–293.
- Schütze F. (1984), *Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens*, [w:] Kohli M., Robert G. (red.), *Biographie und Soziale Wirklichkeit: neue Beiträge und Forschungsperspektiven*, Metzler, Stuttgart, s. 78–117.
- Schütze F. (1986), *Outline for Analysis of Topically Focussed Autobiographical Text* (tekst niepublikowany).
- Schütze F. (1987), *Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien I*, Studienbrief der Fernuniversität Hagen, Hagen.
- Schütze F. (1989), *Kollektive Verlaufskurve oder kollektiver Wandlungsprozess. Dimensionen des Vergleichs von Kriegserfahrungen amerikanischer und deutscher Soldaten im Zweiten Weltkrieg*, „Bios: Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History”, vol. 1, s. 31–110.
- Schütze F. (1997), *Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, „Studia Socjologiczne”, nr 1, s. 11–56.
- Sławiński J. (red.), (1994), *Podręczny słownik terminów literackich*, wyd. nowe popr., Open, Warszawa.
- Strauss A.L. (1978), *A social world perspective*, [w:] Denzin N. (red.), *Studies in Symbolic Interaction*, vol. 1, Greenwich, Conn., s. 119–128.
- Thompson P. (1978), *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford University Press, Oxford.
- Wat A. (1990), *Mój wiek. Pamiętnik mówiony, rozmowy przepr.* Czesław Miłosz, cz. 1–2, Czytelnik, Warszawa.